

Kovács Péter (1969) DSc, régész–klasszika filológus, a PPKE BTK egyetemi tanára. Kutatási területe a görög és latin felirattan, továbbá Pannonia írott és feliratos forrásainak kiadása, különösen a *Corpus Inscriptionum Latinarum* új magyarországi kötetének szerkesztése.

Marcus Aurelius esőcsodája

Megjegyzések egy ókori természeti esemény recepciójához

Kovács Péter

Az ókori emberek, így a rómaiak is, teljesen eltérően viszonyultak a villámokhoz, a földrengésekhez és egyéb természeti katasztrófákhoz, mint mi. A katasztrófa jelzésként szolgált számukra, amely az emberi és isteni világ megbomlott egyensúlyát hivatott előjelezni. Az istenek így küldtek jelzéseket az emberek számára, akiknek a római vallás szerint legfőbb feladatuk az egyensúly helyreállítása volt. A vallási „szakértő”, azaz a pap azonban az istenektől megfelelő praktikák révén (ahogyan például a haruspexek az etruszk eredetű *libri fulgurales* segítségével a villámokat) ki is tudta eszközölni ezeket a természeti jelenségeket (például szárazság esetén esőt vagy villámokat). Az alábbiakban egy ilyen esettel foglalkozunk. Nem katasztrófával, hanem egy olyan természeti jelenséggel, amelyet a korabeli értelmezés szerint emberek eszközöltek ki éppen annak érdekében, hogy egy megsemmisítő erejű katonai vereséget (katasztrófát) hárátsanak el. A katasztrófa elhárítására igénybe vett isteni segítség így a „csoda” megjelölést érdemli ki, amely ebben a megközelítésben – kivételes, a dolgok szokványos logikáját felborító, az eseményeket homlokegyenest más irányba fordító jellege miatt – a „katasztrófa” fogalmi ellenpárja.

Marcus Aurelius, a filozófus császár (Kr. u. 121–180, császár 161-től) életének egyik legnagyobb tragédiája volt, hogy uralkodása jelentős részét éppen Pannoniában

kellott töltenie a tartománnyal szomszédos északi barbárok, a germán markomannok és a felvidéki quadok, illetve az alföldi szarmaták ellen vívott elhúzó háborúi miatt (az uralkodó személyes részvételével: Kr. u. 169–175; 178–180). A császár a felső-pannoniai Vindobonában hunyt el 180-ban. A harcok során a többi szomszédos barbár nép is belekeveredett a rómaiak elleni háborúba, amely kezdetben katasztrófa-lyis római vereségekkel járt. Kr. u. 170-ben a pestisjárványban is meggyengült rómaiak ellenállását legyűrve markomannok és quadok pusztítva eljutottak Itáliáig, míg a costobocusok Hellas területére törtek be. Ezért aligha tartható véletlennek, hogy Marcus Aurelius filozófiai munkájának első két könyve bizonyosan itt született meg (Carnuntumban, illetve a quadok földjén). Az uralkodó vezette római csapatok csak a következő évben tisztították meg véglegesen a római területet a barbároktól, és ettől az időponttól fogva terelődött át a

1. kép. Marcus Aurelius oszlopa, XVI. jelenet. Az esőisten szakállas-szárnyas alakja, jobbjá alatt az elesett barbárok

küzdelem az ellenség földjére. Ahogyan azt Marcus Aurelius Róma városi diadaloszlopán is láthatjuk, ekkortól a bosszúvágytól vezérelt rómaiak igen kemény leszámolásba kezdtek. A spirális oszlop egymást kronológiai sorrendben követő jelenetei alapján a római csapatok tevékenységének szerves része volt az ellenséggel, családtagjaikkal való leszámolás, településeik elpusztítása. Utóbbi azonban egyáltalán nem volt egyszerű, hiszen a háború első szakasza 175-ig elhúzódott (gyakorlatilag csak Avidius Cassius lázadása miatt szakadt félbe), majd rövidesen egy újabb, még pusztítóbb leszámolásba torkollott (2. háború, Kr. u. 178–180). Az első háború során az ellenséges területen többször is bajba kerültek a rómaiak, és két alkalommal is csak isteni eredetűnek tartott természeti csoda – az ellenségnek katasztrófa – mentette meg őket.

Az események kapcsán az ókortól kezdve legtöbbször a „hol”, a „mikor” és a „kinek a révén” kérdését tárgyalták.¹ Abban minden forrás egyetért, hogy valamikor az első háború folyamán, 171 és 175 között egy villám- és egy esőcsoda menti meg a barbárok által körbezárt, ostromlott és szomjazó római csapatokat. Villámok sújtanak le a germánokra, míg eső enyhíti a római katonák szomját. Marcus Aurelius diadaloszlopán utóbbiak elválasztott eseményekként jelennek meg (XI. és XVI. jelenetek), ezért két külön, de időben közeli eseményről van szó, az első az uralkodó jelenlétében, a második nélküle.² Írott forrásaink közül ezeket csak a *Historia Augusta* Marcus Aurelius-életrajza különíti el: 24.4. *fulmen de caelo precibus suis contra hostium machinamentum extorsit, su<i>s</i> pluvia impetrata, cum siti laborarent* („Könyörgéseivel az égből villámot csikart ki az ellenség ostromtornyára az övéi számára, amikor vízhiány gyötörte őket, esőt eszközölt ki”). A *machinamentum* szó jelen esetben csakis „ostromtorony”-ként fordítható, amelyet az oszlopon is láthatunk. A villámcsoda alatt tehát az ostromlott római tábor melletti ellenséges fa ostromtorony elpusztítását kell értenünk, míg az esőcsoda a szomjazó római katonákat megmentő viharra, illetve az ellenséges barbárokat elpusztító villámokra vonatkozik.

A „hol” kérdésre elég egyértelműen választ adnak forrásaink, Cassius Dio és mások leírása alapján az ellenség a quadok voltak, illetve a területükön, azaz valahol a Felvidék hegyes részein került sor a csodákra (LXXI. 8. 2; Eusebios: *Chronicon* 222.1 (Karst) = Hier. Chron. 206i in *Quadorum regione*). A meglepően pontos adatokat használó, Marcus Aureliusnak tulajdonított hamis levél szerint az eseményre a quadok és szarmaták földjének határán, a cotinusok területén került sor (Harnack 1894, 178: *en Kotinois*). A felvidéki eredetileg kelta, de később (ismert személyneveik alapján) erősen eldákosodott cotinusok valóban jelentős szerepet tölthettek be a háború ezen fázisában (lásd Cassius Dio LXXI. 12. 3).

Sokkal problematikusabb a „mikor” kérdésre adható válasz. Az eddigi keltezési kísérletek vagy Cassius Dio azon adatából indultak ki, mely szerint az esemény végén Marcust csapatai hetedszerre kiáltották ki imperatornak, Faustina császárné pedig megkapta a *mater castrorum* („a táborok anyja”) címet – mindkettő 174-ben történt. Mások a Marcus-oszlop jeleneteinek értelmezése alapján leginkább 172-re keltezik a csodákat. Utóbbi lényege, hogy mindkét csoda az első barbár földön zajló római hadjárat jeleneteihez köthető, amely bizonyosan 172-ben történt. Mindkét keltezés problematikus: Cassius Dio műve csak a bizánci Xiphilinos kivonataiban maradt fenn, aki ráadásul saját keresztény verzióját is beillesztette a szövegbe (LXXI. 9). Faustina címe az egész történet legvégén (LXXI. 10. 5), összefüggéseiből kiragadva jelenik meg, így nem kizárt, hogy a csodával nem is áll szoros összefüggésben. A háború ezen fázisában a harcok inkább már szarmata földön zajlottak, a quadok jelentős ellenállásra, római csapatok ostromlására, bekerítésére aligha vállalkozhattak. Az Eusebios–Hieronymus-féle keresztény krónika-hagyomány is egy korábbi dátumot adott meg.³ Mindezek miatt jogosan merült fel A. von Domaszewskiben az a lehetőség is, hogy Cassius Dio kivonatolója összetévesztette az uralkodó 6. és 7. *acclamatió*ját (ami a görög szövegben használt Sigma = 6 és Zéta = 7 hasonlósága miatt nem zárható ki).⁴ Mindezek alapján a kérdésre pontos válasz nem adható.

A két esemény elhíresülését az a heves, igen gyorsan kibontakozó vita okozta, hogy a csodákat ki és melyik istenségtől eszközölte ki. Több különféle verzió létezett egymás mellett, ezért a korábbi kutatás elsősorban ennek megválaszolására

Könyörgéseivel az égből villámot csikart ki az ellenség ostromtornyára, az övéi számára, amikor vízhiány gyötörte őket, esőt eszközölt ki.

*Historia Augusta, vita Marci 24.4
Kovács Péter fordítása*

8.1. *A markomannokat és jazigokat tehát Marcus sok, kemény csatában és veszélyek közepette igázta le. Azokkal szemben, akiket quadoknak neveznek, nagy háború jutott osztályrészül, de minden várakozás ellenére győzelmet aratott fölöttük a szerencse, méginkább az istenség jóvoltából. A harcban veszélybe került rómaiakat tudniillik váratlanul az istenség mentette meg. 2. Mikor ugyanis a quadok egy alkalmas helyen bekerítették őket, a rómaiak pajzsukat összetolva hősiessé küzdöttek. A barbárok abba hagyták a csatát abban a reményben, hogy a hőség és szomjúság miatt könnyen fogságba ejthetik őket. A quadok mindenfelé őrszemeket állítva az egész környéket megszállták, hogy sehonnán se kapjanak vizet, ugyanis nagy túlerőben voltak. 3. Amikor tehát a fáradság, a sebek, a tűző nap és a szomjúság miatt végveszélybe kerültek, és így sem harcolni, sem valamerre tovább vonulni nem tudtak, hanem csak csatarendben és őrhelyeiken álltak és a napon perzselődtek, hirtelen sok felhő toltul össze és hatalmas zápor zúdult le, nem minden isteni beavatkozás nélkül. 4. És valóban azt rebesgetik, hogy egy bizonyos Arnuphis, egy egyiptomi mágus, aki Marcusnál tartózkodott, varázslattal segítségül hívott istenségeket, de különösen Hermes Aeriost, és az ő közreműködésük révén zúdult le a zápor.*

9.1 *Ezt mondja Dio ezekről az eseményekről, de, úgy látszik, akarva-akaratlan valótlan állít, de, azt gondolom, inkább szándékosan. Hogyne lenne így, hiszen jól ismerte azt a legiót, amelyet Villámszórónak neveznek (ugyanis legiokatalógusában maga is ilyen néven említi a többi között). 2. Ezt nem más ok miatt nevezték el így (hiszen más ok szóba sem jöhet), hanem egy éppen ebben a háborúban megtörtént eset miatt. Ez volt az oka a rómaiak megmenekülésének, a barbárok pusztulásának, és nem Arnuphis mágus, hiszen nem jegyezték fel, hogy Marcus mágusok társaságában és szemfényvesztéseiben lelte volna kedvét. 3. Amiről beszéltek, így történt: volt Marcusnak egy csapatteste, a rómaiak legiónak hívják, meliténéi légénységéből. Valamennyi Krisztus tisztelője volt. 4. Úgy mondják, ebben a csatában a testőrparancsnok odalépett Marcus elé, aki tehetetlen volt abban a helyzetben, és az egész seregét féltette, és azt mondta, hogy állítólag semmi sincs, amit az úgynevezett keresztények imákkal ne tudnának elérni, és hogy köztük egy egész legio van ebből a fajtából. Marcus ennek hallatára üzent nekik, hogy imádkozzanak az Istenükhöz. 5. Miután*

imádkoztak, Isten azonnal meghallgatva az imájukat, az ellenséget villámmal sújtotta, a rómaiakba zápor segítségével öntött reményt. A történeten elcsodálkozott Marcus, egy rendeletben tiszteletét nyilvánította a keresztények iránt, és a legiót villámszórónak nevezte el. 6. A hagyomány szerint Marcus egy levelet is írt ezekről az eseményekről. A görög írók azonban, noha maguk is tudják és tanúsítják, hogy ezt a legiót villámszórónak nevezik, az elnevezés okát egyáltalán nem említik.

10.1 Dio azt is hozzáteszi, hogy midőn a zápor lezúdult, először mindnyájan fel-emelték a fejüket, és a szájukkal fogták fel az esőt, majd némelyek pajzsukat, mások sisakjukat alátartva nemcsak maguk húztak möhön belőle, hanem a lovaikat is megittatták. Amikor a barbárok rájuk támadtak, egyszerre ittak és harcoltak. 2. Egyesek sebesülten a sisakjukba folyó vérüket és a vizet egyszerre kortyolták. Végzetes csapást szenvedtek volna a rájuk támadó ellenségtől, hiszen többségük az ivással volt elfoglalva, hacsak az erős jégverés és sűrű villámcsapások nem sújtották volna az ellenséget. 3. Ugyanazon a tájékon egyszerre lehetett látni az égből lehulló tüzet és vizet. Ezek áztak és ittak, amazok viszont megégték és meghaltak. A rómaiakat nem is érte a villám, ha valahol közéjük esett is, tüstént kialudt. A barbároknak viszont semmit sem használt a zápor; sőt még jobban táplálta az őket emésztő tüzet, akár az olaj, és bár áztak, mégis vizet kerestek. 4. Egyesek közülük megsebesítették magukat, hogy a vérükkel is oltásák a tüzet, mások meg odafutottak a rómaiakhoz, mint akik egyedül vannak birtokában a megmentő víznek. Még maga Marcus is megszajnálta őket. A katonák hetedszer kiáltották ki imperatornak őt. Ámbár azelőtt nem szokta az ilyesmit megengedni, mielőtt a senatus megszavazta volna, most mégis elfogadta ezt a címet, mint az istenségtől kapott adományt, és a senatust is értesítette erről. Faustina pedig a „táborok anyja” (*mater castrorum*) címet kapta.

Cassius Dio LXXI. 8–10
Nagy Izabella fordítása

Azt beszéltek, hogy ennek fivére, Marcus Aurelius Caesar, amikor a germánokkal és szarmatákkal szemben csatarendbe állt, végveszélybe került, mivel seregét szomjúság kinozta. Ekkor a Meliténéről elnevezett legio katonái hitük ereje által, amely azóta is megtartotta őket az ellenséggel szemben, letérdeltek, ahogy nálunk ez imádkozás esetében szokásos, és úgy könyörgtek az Istenhez. Ez a váratlan látvány az ellenséget is megdöbbenetette. Egy másik elbeszélés szerint tüstént még váratlanabb dolog történt. Heves vihar tört ki, míg az ellenséget villámok kergették el és lesújtották rájuk, az Istenhez könyörgő római sereg viszont zápor hullott, amely felüdítette a

2. kép. Marcus Aurelius oszlopa, XI. jelenet. A villámcsoda. Villám pusztítja el a római tábor melletti barbár ostromtoronyt

koncentrált. A legkorábbi és hivatalos változat szerint a segítséget természetesen az uralkodó imája váltotta ki, míg az istenség alighanem a legfőbb istenség, Iuppiter lehetett, ahogyan azt a keresztény egyházatya, Tertullianus egy helye is bizonyítja: *Tunc et populus acclamans Deo deorum in Jovis nomine Deo nostro testimonium reddidit* („Akkor a nép is, az istenek Istenéhez kiáltva, Iuppiter neve alatt a mi Istenünkről tett tanúbizonyosságot”; *Ad Scapulam* 4). Claudianus két évszázaddal később az istenséget kifejezetten Iuppiter Tonansszal azonosította: *omne Tonantis / Obsequium Marci mores potuere mereri* („Marcus erénye kiérdemelhette Tonans minden segítségét”; *VI. cons. Hon.* 349–350). Az *Oracula Sibyllina* XII. könyvének 3. századi szerzője és Themistios is csak Iuppiterre gondolhattak, amikor az istenséget *theos uranios*nak (égi istennek) és *zós dotés*nak (az élet adójának) nevezték (*Or. Sib.* 12.199 és *Oratio* XV. 191d). Egy másik, időben nagyon közeli pogány verziót csak Cassius Dio alapján ismerünk (LXXI. 8–10). Eszerint az uralkodó udvarában tartózkodó egyiptomi mágus, Arnuphis idézte meg praktikaival a máshonnan nem ismert Hermés Aérios istenség (nyilvánvalóan az egyiptomi Thot) közbelépését. Arnuphis létét és a térségben tartózkodását a nevezett időpontban egy általa Isisnek állított aquileiai oltár bizonyítja (AÉp 1934, 245 = *Inscr. Aq.* 234). A legkésőbbi pogány változat szerint (egyedül a *Suda* egyik címszavában adatolt: I 334) Iulianus, a káldeus mágus is magának tulajdonította a csodát. A keresztény változat szerint (Eusebios [222.1] és Hieronymus *Chronicon*ja [206i]) a későbbi uralkodó, Pertinax vezette az esőcsoda alatt a római csapatokat (máshol ez nem adatolt). A keresztény változat gyakorlatilag egységű a legkorábbi pogánnyal (a 2. század vége előtt már ismertté vált; vö. Apollinaris leírásával Eusebios *Egyháztörténetében*, illetve Tertullianus leírásával két helyen is: *Ap.* V. 25; *Ad Scap.* 4). Ezek szerint a római csapatokban, leginkább a melitenei *legio XII fulminatában* szolgáló keresztény katonák imája váltotta ki Istenük segítségét. Mindezek alapján többféle változat is létezett egymás mellett már azt ókorban is, ezért a „ki” kérdése nehezen megválaszolható.

A Marcus-oszlop XI. és XVI. jelenetének tanulmányozása sem visz sokkal közelebb a probléma megoldásához. A XI. jelenetben egy germánok által ostromolt római erőd látható, mellette áll a kérdéses ostromtorony, amelyre éppen lesújt a villám.⁵ Az égen istenalak nem látható, csak a tüzelt körülvevő villám jelenik meg. Az összedőlő torony alatt már halott, illetve haldokló barbárok holtteste láthatók. Utóbbi annyira hasonlít a Marcus-életrajz (24. 4) leírásához, hogy jogosan vetődött fel, hogy az életrajz szerzője (vagy annak forrása) személyesen látta az oszlop

jól látható helyén található jelenetet.⁶ A jelenethez tartozik még az áldozatot bemutató uralkodó alakja, aki nagy valószínűség szerint a *fulgur conditum* szakrális aktusát, végzi, amelynek során a villám által elpusztított embereket és tárgyakat szertartásosan eltemetik.⁷ A XVI. jelenetet az öreg, szakállas, szárnyas esőisten alakja választja szét, óvón kinyújtott balja alatt láthatóak a már nem is szomjas római katonák, míg balja alatt a villámok, vagy az áradás által elpusztított barbárok, illetve lovaik tetemei láthatóak.⁸ Az írott forrásokkal ellentétben a jelenet villámot nem ábrázol. Ez már a csoda vége, a római katonák már pajzsukkal védekeznek az eső ellen, de egyikük még lovát itatja, míg a legelső első római katona még imádkozva emeli égnek a két kezét, azaz a jelenet szinte tökéletesen megfelel Cassius Dio leírásának (LXXI. 8. 10).

A szakállas, szárnyas esőisten alakja ikonográfiai szempontból is új, sem Iuppiter, sem más istenség egyetlen eddig ismert ábrázolásának nem felel meg.⁹ Antoninus Pius Ephesosban vert bronz érmén Iuppiter Pluvius / Zeus Hyetios a Koréssos hegyi trónusán ülő alakja jelenik meg, ahogyan kitárt jobbából eső hull alá, mígh jobbában villámköteget tart (BMC Ionia 236). Ha az oszlop megalkotója Iuppiter Pluvius alakját akarta volna ábrázolni, akkor egy Iuppiter-ábrázolással kellene szemben állnunk, de nem ez a helyzet. Az is igen kevésbé valószínű, hogy az esőisten öreg, ijesztő alakja a fiatal Mercurius/Hermés Aeriossal volna azonosítható (vagy feltételezett egyiptomi megfelelőjével, Thot-Shouval – akinek kultusza nem adatolt –,¹⁰ ahogyan azokon a 172 vége és 175 között vert, RELIGIO AVG(VSTI) köriratos érmeken is látható, amelyeket – véleményem szerint tévesen – többen is az esőcsodával hoztak kapcsolatba.)¹¹ Az esőisten alakjának egyetlen irodalmi párhuzamát Ovidius *Metamorphoses*-ében találjuk, ahol Notus szélisten alakja szinte teljesen ráillik az istenségére (I. 264–269). A hasonlóságok, amelyet elsőként E. Petersen figyelt meg,¹² A. von Domaszewskit arra a következtetésre vezették, hogy az esőisten maga Notus, a déli szél.¹³ Tény, hogy a szélistenek gyakran jelennek meg szakállas, szárnyas férfialakként, mint Boreas, de Notus szinte mindig szakáll nélküli ifjú (lásd például az athéni Szelek tornya ábrázolásait), ezért az öreg esőistennel való azonosítása legalábbis problematikus.¹⁴ Mindezek alapján az a *communis opinio* jött létre, hogy az esőisten ábrázolása minden bizonnyal allegorikus. Az oszlop képi jelentsorainak megfogalmazója, művésze egyetlen konkrét római istenséggel sem kívánta azonosítani, ahogyan azt már Th. Mommsen kimutatta.¹⁵ Véleményem szerint ezért arra sincs szükség, hogy az istenséget egy

3. kép. Marcus Aurelius oszlopa, XI. jelenet.
Marcus Aurelius áldozata a csoda után

már-már szomjhalál küszöbén állókat. Az eseményeket olyanok is leírják, akik a mi hitünk-től távol állnak, de ugyanezen uralkodók cselekedeteivel szándékoznak foglalkozni, és a mi iróink előtt is jól ismert. Abban azonban a kívülálló történetírók nem értenek egyet, bár a különös eseményt maguk is említik, hogy a csoda a mieink imája révén következett be, mivel nem jártasak hitünkben, de a mieink, lévén igazságszeretők, egyszerű és jámbor módon adják vissza a történeteket. Ezek közül való Apollinarios is, aki azt mondta, hogy az a legio, amely az imádság révén mívelte a csodát, erről az eseményről a császártól egy, ez eseménynek megfelelő elnevezést kapott: a rómaiak nyelvén „villámhajítónak” nevezték el. Hitelt érdemlő tanú lehet Tertullianus is, aki a senatushoz a hitünkről a latin nyelvű védőbeszédet intézte, amelyről már előbb is említést tettünk, és az eseményt jobb és világosabb bizonyítékkal erősítette meg. Ő maga azt írja, hogy Marcusnak, a legbölcsebb császárnak most is közkezen forog egy levele, melyben ő maga tanúsítja, hogy Germaniában a vízhiány miatt már éppen a pusztulás szélén álló serege a keresztények imája révén menekült meg. Azt is mondja, hogy az uralkodó halállal fenyegette meg azokat, akik megvadásunkra vetemednének.

Eusebios: Egyháztörténet V. 5
Nagy Izabella fordítása

Antoninus császár számos ellene támadt háborúban vett részt, gyakran maga, gyakran maga küldött igen előkelő vezéreket. Amikor egyszer közülük Pertinaxot és mindazokat, akik vele voltak a quádok földjén, szomjúság gyötörte, a keresztény katonák imájára Isten erőt adott, mialatt a germánokra és a szarmatákra ellenkezőleg villámok hullottak és sokat megöltek közülük. Fennmaradt Marcus Aureliusnak, az igen nagy tekintélyű császárnak a levele is, amelyben tanúsítja, hogy a germaniai szomjúságot a keresztények katonák imája által kieszközölt zápor szüntette csak meg.

Hieronymus: Chronicon 206i (Helm)
Nagy Izabella fordítása

máshonnan nem adatolt funkcióistenséggel, ún. *Sondergott*-tal azonosítsuk, például *Pluvius Imbricitorral*.¹⁶ Utóbbi semleges álláspont igen jól megfelel az uralkodó sztoikus istenképének, illetve annak, hogy mit is írhatott Marcus a sokat idézett senatusnak küldött levelében vagy jelentésében az eseményről.¹⁷ Az uralkodó kétségkívül küldött különféle leveleket, beszámolókat a hadjárat időszaka alatt a senatusnak, ahogyan azt Cassius Dio és a Marcus-életrajz több helye is tanúsítja (Dio LXXI. 17. 27, 30. 1; *vita Marci* 14. 8), de a levél pontos tartalmának ismerete a keresztény körökben legalábbis megkérdőjelezhető. Más részről a csodával kapcsolatban Tertullianus (*Ap.* V. 25) és a Marcus-életrajz (24. 4) is egy nagyon hasonló ablativus absolutust használ, amely talán közös forrásból, a levélből származik: *prec(at)ionibus...* (az uralkodó, vagy a keresztény katonák) *pluvia (imbri) impetrata*. Cassius Dio is több helyen említi, hogy az eseményre isteni segítség révén került sor (LXXI. 8. 1; 8. 3; 10. 5). Utóbbi meghatározások Marcus Aurelius személyétől is származhatnak, aki a 171-es győzelem kapcsán a következőket mondja katonáinak: *perigar toi tés autarchias ho theos monos krinein dynatai* („az uralomról ugyanis egyedül isten ítélhet”; Dio LXXI. 3. 4; vö. 24. 1). A hasonlóan elvont istenfogalom többször is megjelenik az uralkodó filozófiai munkájában (vö. 7. 9; 8. 34; 9. 10; 9. 28; 12. 2). Az uralkodó levelében ez az isten szerepelhetett, ez válthatta ki a különféle változatok létrejöttét, és ez indokolhatja az oszlop esőistenének közelebről meg nem határozható alakját is.¹⁸ Marcus Aurelius munkájában azonban azt is megtalálható, melyik istenség is lehet felelős az esőcsinálásért, ez pedig nem más, mint Zeus/Iuppiter (V. 7).

Az istenek támogatása egy szabályosan indított háború (*bellum iustum ac pium*) során a rómaiak részéről mindig is jogosnak tekintett elvárás volt. Marcus Aurelius Cassius Dio beszámolója (LXXI. 33. 3) szerint követte az ősi vallási előírásokat, tehát a hadjárat megindítása előtt Bellona templomában mint Fetialis pap maga is eldobta véres lándzsát az ellenség irányába, így jogosan tartott igényt az istenek támogatására. Egy jó (és egyben szerencsés (*felix* – vö. Sulla melléknevével) római hadvezért (*imperator*), később a császárt mindig is megillette az ilyen, rendszerint természeti csapás formájában érkező segítség: például eső akadályozza Hannibal Róma ellen vonulását (Oros. IV. 17. 5), eső segíti Sullát az athéni Akropolisz ostromakor (Plutarchos: *Párhuzamos életrajzok*, Sulla 14. 11), Cn. Hosidius Getát maurusok elleni hadjárata során (Dio LX. 9. 3–5), Corbulót Artaxata elfoglalásakor (Tacitus: *Annales* XIII. 41. 3; Tacitus az eseményt így aposztrofálja: *miraculum velut numine oblatum*), Hadrianus esőt hoz afrikai látogatásakor (*Historia Augusta*, v. *Hadr.* 22.14), Maximinus Thrax numidiai legatusát vihar segíti a Gordianusok ellen (*Historia Augusta*, v. *Gord.* 16.2), Theodosius imája nyomán feltámadó szél segíti a Frigidus folyó melletti 394-es győzelménél (Orosius VII. 35. 12–14).¹⁹ A legérdekesebb párhuzamokat az előjelek és csodák iránt oly fogékony Cassius Dio művében találjuk. Szerinte (a severusi propaganda elemeit átvéve) a 193–197 közötti polgárháborúk eseményei között az issusi ütközetben Pescennius Niger ellen Septimius Severus csapatait vihar és eső segíti (LXXIV. 7. 6–7), amelyet ugyancsak isteni jellegűnek tartott.²⁰ Az uralkodó első parthusa hadjárata során az Euphratesen túli sivatagban vizet talál szomjas katonáinak (LXXV. 1.

4. kép. Marcus Aurelius oszlopa, XVI. jelenet. Az esőisten jobbán a megmenekült római sereg látható (részlet)

2–3). Ezek nyilvánvalóan Severus fiktív apja, Marcus Aurelius csodáihoz köthetőek, de ugyanekkor (Kr. u. 196) egy másik csodás esemény is történt: a lázongó scythák (szabad dákok, vagy gótok) vezetőit villám sújtja halálra, így a béke fennmaradhatott (LXXV. 3. 1). A Marcus-oszlop előképéül szolgáló Traianus-oszlop XXIV. jelenetében, az első dákok elleni összecsapás során személyesen Iuppiter Tonans jelenik meg vihart és esőt szimbolizáló szélfúttá köpenyben, amint jobbjával (ma már hiányzó) villámját a barbárok felé hajtja.²¹ Nem véletlenül Marcus Aurelius oszlopán is hangsúlyozott formában jelennek meg az uralkodói erények, köztük a *felicitas*, éppen a csodákat ábrázoló jelenetsor környékén.²²

Fennmaradó kérdés, hogy az eseményekről mennyit is tudhatunk a birodalom alattvalói, illetve miért pont ezek váltak később különösen ismertté. A Római Birodalom átlagpolgára nyilvánvalóan nem olvasta az uralkodó senatusnak hivatalosan közétett levelét, de Themistios még két évszázad múlva is látott olyan festményt (amely előzménye a diadalmeneteken körbehordozott, egy-egy hadjárat dicső eseményeit ábrázoló festményekben kereshető), amely az esőért imádkozó uralkodót ábrázolta (*Or.* XV. 191b). A diadaloszlop szabadon, a felszínről is jól kivehető jelenetei mellett hasonló képi ábrázolások révén jutott el az események híre minden tartományba. Ami miatt azonban az esemény különösen híressé vált (az egyik legjobban dokumentált antik természeti eseménnyel állunk szemben), az a hatalmas vita volt, hogy a villámcsapást és a vihart melyik istenségnek is köszönheték a rómaiak, illetve ki eszközölte azokat ki. Az átlagember számára aligha volt kérdés, hogy mindezt Juppiternek köszönhe-

5. kép. Marcus Aurelius oszlopa, XVI. jelenet. Az esőisten jobbján a megmenekült római sereg látható. A katonák részben lovaikat itatják, részben már pajzsokkal védekeznek az eső ellen

tek, akinél természetesen az uralkodó járt közben, de újabb és újabb vallási csoportok jelentkeztek, akik magukénak érezték az eseményeket. Ezek közül később természetesen a keresztények váltak a legismertebbek, akik talán éppen az uralkodó levelében található, egyistenre utaló fordulatokat használtak fel (vö. Cassius Dio művében az uralkodó által használt, fent idézett fordulatokkal). Ami a római csapatok számára segítség (villám) és áldás (eső) volt, az természetesen hatalmas katasztrófa volt a barbár germánoknak. Utóbbira azonban az előző évek római földön történt kegyetlenkedései után a rómaiak meglehetősen keveset gondolhattak (ahogyan a római büntetőexpedíció során történt pusztításokat, tömeges kivégzéseket is előszeretettel ábrázolták az oszlop jelenetein),²³ az események recepciójára a quadoknál pedig aligha lesz valaha is írott forrásunk.

Jegyzetek

1 Petersen 1894; Harnack 1894; Domaszewski 1894; Mommsen 1895; Petersen 1895; Geffcken 1899; Weber 1910; Guey 1948a; Guey 1948b; Guey 1949; Barta 1968; Fowden 1987; Sage 1987; Klein 1989; Maffei 1990; Perea Yébenes 2002; Israelowich 2008; Kovács 2009.
 2 Petersen–Domaszewski–Calderini 1896; Wegner 1931; Zwickler 1941; Caprino 1955; Wolff 1990; Wolff 1993; Scheid-Huet 2000; Coarelli 2008; Ferris 2009; Depeyrot 2010; Beckmann 2011.
 3 Eusebios örmény fordítása (*Chron.* 222. 1 Karst) és Pseudo-Dionysios szír krónikája (CSCO 104. SS 43 (1927) p. 127, 8–18); 172, Hieronymus (*Chron.* 206i Helm): 173, *Chronicon Paschale* (I p. 486 Dindorf): 171.
 4 Domaszewski 1895, 123 Anm. 1.
 5 Petersen–Domaszewski–Calderini 1896, 56–57, 111–112; Zwickler 1941, 262–263; Caprino 1955, 86; Coarelli 2008, 50–51, 135; Beckmann 2011, 133–134.

6 Beckmann 2011, 140. A különféle álláspontokhoz lásd Petersen 1894, 82–83; Harnack 1894, 871; Mommsen 1895, 102; Petersen 1895, 458, 465; Petersen–Domaszewski–Calderini 1896, 56, 112; Geffcken 1899, 262; Schwendemann 1923, 78–80; Zwickler 1941, 214; Roos 1943, 18–19; Barta 1968, 86; Berwig 1970, 143–144; Schindler-Horstkotte 1986, 62; Birley 1987, 123–124, 171–172; Klein 1989, 133–135; Wolff 1989, 41 (17. jegyzet); Wolff 1990, 16–17; Maffei 1990, 336; Motschmann 2002, 133 (400. jegyzet); Kovács 2009, 60–67; Adams 2013, 114.
 7 Maffei 1990, 352–354.
 8 Petersen–Domaszewski–Calderini 1896, 58–59, 107–109, 112–113; Zwickler 1941, 206–218, 263; Caprino 1955, 88–89; Coarelli 2008, 51, 140–142; Beckmann 2011, 134–140.
 9 *LIMC* VIII (1997) 451, no. 343.
 10 Pl. Birley 1987, 173.

- 11 (172 vége – 173: RIC III (1930) Nrs. 285–285a: *denarius*, 308–309: *denarius*, 1070–1073: *dupondius*, 1074–1076 (*aedicula* depictions), 1077–1082: *sestertius*, 174 második fele: 309: *denarius*, 175: 298: *denarius*. Emiatt született meg az a kissé nyakatekertnek tűnő elképzelés a Hermés Aeriós-változatot támogató kutatók részéről, hogy létezett egy korábbi hivatalos, az uralkodó által támogatott változat, amely elismeri Arnuphis szerepét (amely Marcus éremverésében is megjelenik), de amelyet 175 után megváltoztattak, és az oszlop esőistene már ezt az új hivatalos, semleges változatot tükrözi: Guey 1948b, 57–59; Rubin 1979, 367–375.
- 12 Petersen–Domaszewski–Calderini 1896, 59.
- 13 Domaszewski 1895, 123 (2. jegyzet).
- 14 LIMC VIII (1997) 186–192.
- 15 Mommsen 1895, 99–101; Roos 1943, 17; Guey 1948a, 108, 118–120; Barta 1968, 86; Rubin 1979, 367; Klein 1989, 119; Israelowich 2008, 101; Motschmann 2002, 138–139; Coarelli 2008, 55–56; Kovács 2009, 150, 167.
- 16 J. Scheid, in: Scheid–Huet 2000, 232–236.
- 17 Cassius Dio LXXI. 10. 5; Tertullianus: *Apologeticus* V. 25; Eusebios: *Historia Ecclesiastica* V. 5. 6; Eusebios: *Chronikon* 222.1 = Hier. *Chron.* 206i; Orosius: *Historiae* VII. 8–9, Marcus Aurelius hamisított levele.
- 18 Mommsen 1895, 100–101.
- 19 Vö. Rufinus: *Historia Ecclesiastica* XI. 33; Sókratés: *Historia Ecclesiastica* V. 25; Sózomenos: *Historia Ecclesiastica* VII. 24; Ambrosius: *In psalm.* 36.25; Claudianus: *De tert. cons. Hon.* 88–98; Theodorétos: *Historia Ecclesiastica* V. 2; vö. Klein 1989, 131–133; Kovács 2009, 145–146.
- 20 Rubin 1980, 66–74; Birley 1999², 113–114, 117.
- 21 Vulpe 1971, 571–584; LIMC VIII (1997) 451, no. 342.
- 22 Maffei 1990.
- 23 Vö. Fear 2009.

Bibliográfia

- Adams, G. W. 2013. *Marcus Aurelius in the Historia Augusta and Beyond*. Plymouth.
- Beckmann, M. 2011. *The Column of Marcus Aurelius. The Genesis and Meaning of a Roman Imperial Monument*. Chapel Hill.
- Berwig, D. 1970. *Mark Aurel und die Christen*. München.
- Birley, A. R. 1987². *Marcus Aurelius. A Biography*. New Haven.
- Birley, A. R. 1999². *Septimius Severus: The African Emperor*. London.
- Böhme, H. W. 1975. „Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166–180 n. Chr.)”: *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 22, 153–217.
- Caprino, C. et al. 1955. *La colonna di Marco Aurelio*. Roma.
- Domaszewski, A. v. 1894. „Das Regenwunder der Markussäule”: *Rheinisches Museum* 49, 612–619.
- Domaszewski, A. v. 1895. „Die Chronologie des Bellum Germanicum et Sarmaticum, 166–175 n. Chr.”: *Neue Heidelberger Jahrbücher* 5, 107–123.
- Ferris, I. 2009. *Hate and War. The Column of Marcus Aurelius*. Stroud.
- Fowden, G. 1987. „Pagan Versions of the Rain Miracle”: *Historia* 36, 83–95.
- Freudenberger, R. 1968. „Ein angeblicher Christenbrief von Marc Aurel”: *Historia* 17, 251–256.
- Friesinger, H. – Tejral, J. – Stuppner, A. (szerk.) 1994. *Markomannenkriege. Ursache und Wirkungen*. Brno.
- Geffcken, J. 1899. „Das Regenwunder im Quadenlande. Eine antike-moderne Streitfrage”: *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum* 2, 253–269.
- Griebel, J. 2013. *Der Kaiser im Krieg. Die Bilder der Säule des Marc Aurel*. Berlin.
- Guey, J. 1948a. „Le date de la ‘pluie miraculeuse’ (172 après J.-C.) et la Colonne Aurelienne”: *Mélanges d’archéologie et d’histoire* 60, 105–127.
- Guey, J. 1948b. „Encore la pluie miraculeuse, mage et dieu”: *Revue de Philologie* 22, 16–62.
- Guey, J. 1949. „Le date de la ‘pluie miraculeuse’ (172 après J.-C.) et la Colonne Aurelienne”: *Mélanges d’archéologie et d’histoire* 61, 93–118.
- Harnack, A. 1894. „Das Regenwunder im Feldzuge Mark-Aurels gegen die Quaden”: *SBAW* 1894, 835–882 = *Kleine Schriften zur alten Kirche* I. Leipzig 1980, 186–233.
- Israelowich, I. 2008. „The Rain Miracle of Marcus Aurelius: (Re)-creation of Consensus”: *Greece and Rome* 55, 83–102.
- Klein, R. (szerk.) 1979. *Mark Aurel. Wege der Forschung* 550. Darmstadt.
- Klein, R. 1991. „Das Regenwunder im Quadenland”: *Bonner Historiae Augustae Colloquium 1986–1989*. Bonn, 117–138.
- Kovács P. 2005. *Marcus Aurelius esőcsodája és a markomann háborúk. Specimina Nova Supplementum V. Pécs*.
- Kovács P. 2006. *Fontes Pannoniae Antiquae ab anno Domini CLXVI usque ad annum CXCII*. Budapest.
- Kovács P. 2009. *Marcus Aurelius’ Rain Miracle and the Marcomannic Wars*. Menomosyne Supplements 209. Leiden–Boston.
- Kovács P. 2014. *History of Pannonia during the Principate*. Bonn.
- Maffei, S. 1990. „La Felicitas imperatoris e il dominio sui elementi”: *Studi Classici e Orientali* 40, 327–367.
- Merkelbach, R. 1968. „Ein korrupter Satz im Brief Marc Aurels über das Regenwunder im Feldzug gegen die Quaden”: *Acta Antiqua Hung.* 16, 339–341.
- Mommsen, Th. 1895. „Das Regenwunder der Markussäule”: *Hermes* 30, 90–106 = *Gesammelte Schriften* IV., 498–514.
- Petersen, E. 1894. „Das Wunder an der Columna M. Aurelii”: *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung* 9, 78–89.
- Petersen, E. 1895. „Das Blitz- und Regenwunder an der Markussäule”: *Rheinisches Museum* 50, 453–474.
- Petersen, E. – Domaszewski, A. von – Calderini, G. (szerk.) 1896. *Die Marcus-Säule auf Piazza Colonna in Rom*. München.
- Rubin, H. Z. 1979. „Weather Miracles under Marcus Aurelius”: *Athenaeum* 57, 357–380.
- Rubin, Z. 1980. *Civil-War Propaganda and Historiography*. Bruxelles.
- Sage, M. M. 1987. „Eusebius and the Rain Miracle”: *Historia* 36, 96–113.
- Scheid, J. – Huet, V. (szerk.) 2000. *La colonne Aurélienne. Autour de la colonne Aurélienne. Geste e image sur la colonne de Marc Aurèle à Rome*. Turnhout.
- Vulpe, R. 1971. „Fulgerul lui Iupiter de la Tapae – La foudre de Jupiter Tapae”: *Apulum* 9, 571–584.
- Weber, W. 1910. *Ein Hermestempel des Kaisers Markus*. Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Heidelberg.
- Wegner, M. 1931. „Die kunstgeschichtliche Stellung der Marcussäule”: *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 46, 61–174.
- Wolff, H. 1990. „Welchen Zeitraum stellt der Bildfries der Marcus-Säule dar?”: *Ostbairische Grenzmarken* 32, 9–29.
- Wolff, H. 1993. „Die Markus-Säule als Quelle für die Markomannenkriege”: Friesinger–Tejral–Stuppner 1994, 73–83.
- Zwicker, W. 1941. *Studien zur Marcussäule* I. Amsterdam.